

پژوهشنامه حقوق کیفری

سال هشتم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۵

شماره پانزدهم ۱۳

جایگاه تعدد نتیجه در حقوق کیفری ایران

دکتر احمد حاجی ده‌آبادی^۱

امیر باقرزادگان^۲

محمد میرزایی^۳

تاریخ پذیرش: ۹۵/۳/۱۶

تاریخ دریافت: ۹۳/۶/۲۷

چکیده

تعدد جرم از جمله عوامل عام مشدده‌ی مجازات است که خود به دو قسم مادی (ارتکاب چند رفتار مجرمانه مستقل) و معنوی (ارتکاب یک رفتار دارای عناوین مجرمانه متعدد) تقسیم می‌شود. در کنار این دو، موضوع تعدد نتیجه (ارتکاب یک رفتار دارای یک یا چند عنوان مجرمانه ولی با نتایج متعدد) مطرح می‌شود. گرچه می‌توان از تعدد نتیجه به عنوان عامل مستقلاً برای تشدید مجازات در کنار تعدد مادی و معنوی، نام برد، اما بسیاری اعتقاد به استقلال این نهاد ندارند و آن را زیر مجموعه تعدد معنوی می‌دانند. پس از سال‌ها خلأ قانونی، قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ ضمن یادکرد این نهاد، آن را زیرمجموعه تعدد مادی دانسته است. بدیهی است با توجه به این که مقدار تشدید در تعدد مادی بیش از تعدد معنوی است، تبیین مبانی این رویکرد قانونگذار به همراه تحلیل و توصیف اصل این نهاد، اهمیت به سزایی دارد؛ امری که این مقاله متکفل آن است.

واژگان کلیدی: تعدد جرم، تعدد معنوی، تعدد مادی، تعدد نتیجه، جرایم تعزیری.

۱. دانشیار پردیس فارابی دانشگاه تهران

۲. کارشناس ارشد حقوق جزا و عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور ایران

۳. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شیراز

✉ bagherzadeganamir@yahoo.com

مقدمه

تأسیس تعدد جرم یکی از نهادهای حقوق جزا است که علاوه بر صبغه فقهی و جرم شناختی در دوره‌های مختلف تقنین مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است. پس از انقلاب، قانونگذار با تسری مقررات موجود در حدود به تعزیرات اقدام به تأسیس شکل جدیدی از این علت مشدده عام نمود که با توجه به وجود تفاوت‌های ماهیتی بین حدود و تعزیرات این الگو برداری مورد انتقاد قرار گرفت (پورباقرانی، ۱۳۸۴: ۲۷). ابهامات موجود باعث به وجود آمدن آثار و نتایج بعضاً ناعادلانه و غیر منصفانه شده بود که با حقوق شهروندی در تضام بود. بررسی نواقص و محدودیت‌های قانون قبل از سال ۹۲ سبب دست‌یابی به معیاری بهتر در باب تعدد جرم شد که در ماده ۱۳۴ ق.م.ا. تجلی یافت. مفهوم تعدد نتیجه که قبل از تصویب قانون جدید بسیار محدود و به صورت اختلافی در میان حقوقدانان وجود داشت در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ ق.م.ا. مورد توجه قرار گرفت. این تأسیس حقوقی نیاز به تبیین مفهومی و مصداقی داشته تا بتوان آن را از سایر عناوین مشابه تمییز داد و جایگاه آن را به طور دقیق معین نمود. به عنوان مثال، باید بین وحدت و تعدد جرم تفکیک قائل شد؛ زیرا عدم تفکیک باعث سرایت احکام این دو به یکدیگر می‌شود (Dongoroz et al, 253: 2003). که آیا این مفهوم را باید ذیل فروعات تعدد معنوی جرم بررسی کرد یا تعدد مادی؟ و اگر ذیل تعدد مادی جای می‌گیرد، در جرایم مشابه و متعدد دارای چه آثاری از حیث تعیین مجازات خواهد بود؟ این نوشتار به طور خلاصه با بررسی تعدد جرم در پی بررسی تمام فروض و تبیین مفهومی و مصداقی موضوع و ارائه ملاک و الگویی جامع برای جلوگیری از مشتبه شدن تعدد نتیجه از سایر عناوین مشابه و تشخیص جایگاه واقعی آن است. در این راستا ابتدا برای تعیین حدود و ثغور تعدد نتیجه به بیان مفاهیم ضروری و مرتبط در انواع تعدد، سپس به بررسی موضوع تعدد نتیجه در رویه قضایی و قوانین موجود و نکات مهم در این باره و در پایان ارائه الگویی جامع که مشتمل بر تمام فروض مرتبط با تعدد باشد پرداخته خواهد شد.

۱. مفهوم شناسی و تمایز تعدد نتیجه از عناوین مشابه

فهم کامل مسائل بسته به تبیین معانی واژه‌های کاربردی آن دارد، بنابراین می‌بایست مفاهیم واژه‌های کلیدی به خوبی روشن شوند تا راه درک دقیق موضوع هموار شود. در ادامه و در جهت تکمیل این فرایند می‌باید مرزبندی عنوان تحقیق با عناوین مشابه مشخص گردد تا بحث دارای چارچوب و ساختاری منسجم شده و در نهایت ختم به جامع و مانع بودن تحقیق گردد، امری که در ذیل بدان پرداخته می‌شود:

۱.۱. تعدد جرم

بر اساس قوانین موجود می‌توان تعدد را وضعیتی دانست که فرد مرتکب چند جرم شده و در هیچ یک از آن‌ها مورد تعقیب و رسیدگی و یا در نهایت اصدار حکم واقع نشده‌است (گلدوزیان، ۱۳۸۳: ۵۵، همچنین ر.ک. نوربها، ۱۳۸۱: ۴۳۲؛ الهام، ۱۳۷۲: ۱۴ و پیمانی، ۱۳۷۴: ۴۹۵). با توجه به ضوابط حقوق جزا و نظر اکثر حقوق دانان تعدد جرم ممکن است به دو صورت مادی و معنوی و به تعبیر دیگر با افزودن تعدد نتیجه به سه صورت انجام گیرد. هر چند قائلین به قول اخیر تعدد نتیجه را در تقسیم‌بندی خود لحاظ نموده‌اند ولی بر این نکته تأکید داشته‌اند که تفکیک میان تعدد نتیجه و تعدد جرم مشکل و در اکثر موارد این دو متحدند (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۵: ۱۷۳).

جرم سبب ایجاد مسببی به نام مجازات است و از آن جا که هر سبب به طور مستقل در ایجاد مسبب خود مؤثر است و نیز از آن جا که بر اساس مبانی اصولی، اصل بر عدم تداخل اسباب و مسببات است، در نتیجه در تعدد جرم با تعدد مجازات مواجهه هستیم (ذاکر حسین، ۱۳۸۸: ۳۰). اصل عدم تداخل مجازات‌ها چنان روشن است که بعضی در این باب ادعای توافق کرده‌اند، (نجفی، بی‌تا: ج ۲، ۱۳۱) و بسیاری از فقها نیز بر این عقیده‌اند (علامه حلی، ج ۱، ۲۲۱، فاضل هندی، ج ۱، ۱۲ و محقق کرکی، ج ۱، ۷۸). پس اصل بر عدم تداخل مجازات‌ها است و موارد تداخل استثنا و به دلیل وجود دلیل خاص خواهد بود، مانند آن‌چه در حدود درباره قاعده تعدد جرم حدی بیان شده مبنی بر این که تعدد جرایم حدی باعث تعدد مجازات نمی‌شود (ر.ک. حاجی ده‌آبادی، ۱۳۹۰: ۱۴۱).

در این میان عده‌ای برخلاف گروه اول طرفدار تداخل مجازات‌ها بوده و به استناد قواعد «التعزیر دون الحد» و «التعزیر بمایراه الحاکم» و اصل تفسیر به نفع متهم، قاعده تداخل مجازات‌ها را در تعزیرات جاری می‌دانند. علاوه بر این ادله عده‌ای تداخل مجازات‌ها را مقتضای طبیعت فعل می‌دانند؛ (شهید ثانی، ۱۴۰۳: ج ۹، ۲۸۷ و علامه حلی، ۱۴۱۰: ج ۲، ۲۷۱-۲۵۶) یعنی اگر برای گناهی از یک نوع، حد یا تعزیر اجرا شد، طبیعت نوعی حد یا تعزیر اجرا شده و نسبت به اجرای مجازات در مراتب بعد تردید حاصل، و با تمسک به اصل برائت مجازات منتفی می‌شود.

۲.۱. تعدد مادی (تعدد واقعی)

تعدد مادی عبارت است از این که مجرم مرتکب دو یا چند عمل مجزا می‌شود که هر یک مستقلاً واجد عناصر جرم می‌باشند، حال ممکن است جرایم مشابه و یا متفاوت باشند (نوربها، ۱۳۸۱: ۴۵۲). مطابق ماده ۴۷ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ اگر جرایم مشابه بودند؛ تعدد جرم عامل تشدید مجازات بود که البته چون این تشدید از حداکثر مجازات قانونی فراتر نمی‌رفت بی‌معنا بود. در جرایم غیرمشابه اما قضیه متفاوت و جرایم متعدد اقتضای مجازات‌های متعدد را داشت. این رویکرد

دوگانه قانونگذار، همراه با انتقادات و ایراداتی بود از جمله، برخلاف انصاف و عدالت بودن، تعارض داشتن با اهداف تدوین حقوق کیفری، اعمال مجازات‌های شدید و طولانی و بعضاً غیرقابل اجرا. به نظر می‌رسد الگوبرداری از قواعد حدود، در تعدد جرایم تعزیری بدون توجه به تفاوت‌های بنیادی میان حدود و تعزیرات (منتظری، ج ۳، ۱۳۷۰: ۶۳۷-۴۷۱ و عوده، ۱۴۰۹: ۲۸۹) باعث این نتایج شده باشد. شاید به جهت رفع این ایرادات بود که قانونگذار در سال ۹۲ اقدام به تغییر اساسی در مقررات تعدد جرم نمود و با بازگشت به ماده ۳۲ ق.م.ع مصوب ۱۵۲ قانون را اصلاح نمود. تعدد جرم در قانون فعلی در ماده ۱۳۴ مورد اشاره قرار گرفته و قانون‌گذار به صورت مطلق برای جرایم متعدد متفاوت و مشابه، یک حکم مشخص نموده است و تعدد نتیجه نیز برای اولین بار در ق.م.ا. مصوب ۹۲ در ذیل تعدد مادی و در تبصره ۱ ماده مذکور مورد اشاره قرار گرفت: «در جرائم موجب تعزیر هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد دادگاه برای هر یک از آن جرائم حداکثر مجازات مقرر را حکم می‌کند و هرگاه جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد، مجازات هر یک را بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی مشروط به اینکه از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نکند، تعیین می‌نماید. در هر یک از موارد فوق فقط مجازات اشد قابل اجرا است و اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یابد یا تبدیل یا غیرقابل اجرا شود، مجازات اشد بعدی اجرا می‌گردد. در هر مورد که مجازات فاقد حداقل و حداکثر باشد، اگر جرائم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد تا یک چهارم و اگر جرائم ارتكابی بیش از سه جرم باشد تا نصف مجازات مقرر قانونی به اصل آن اضافه می‌گردد. تبصره ۱- در صورتی که از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل شود، طبق مقررات فوق عمل می‌شود...».

در تعدد مادی، فعل متعدد است و نتایج نیز متعدد است (گلدوزیان، ۱۳۸۳: ۵۵) در تعدد نتیجه نیز نتایج متعدد است و از این جهت این دو مشابه‌اند. شاید دیدگاه قانونگذار در سال ۹۲ نیز دیدگاهی نتیجه محور بوده که تعدد نتایج را در ذیل تعدد مادی آورده است. همین نتیجه محور بودن نیز باعث شده است که عده‌ای از حقوق دانان تعدد نتیجه را در ذیل مباحث تعدد مادی جرم مورد مطالعه قرار دهند و در جهت تفکیک آن‌ها توجه خود را به عنصر روانی منعطف نمایند. ایشان بیان می‌دارند: باید میان جرایم عمدی و غیرعمدی تفکیک قایل شد؛ بدین شرح که اگر عمل اولیه

۱. ماده ۳۲ ق.م.ع مصوب ۵۲ بیان می‌دارد، «در مورد تعدد جرم هرگاه جرایم ارتكابی از سه جرم بیشتر نباشد دادگاه مکلف است برای هر یک از آن جرایم بیش از حداکثر مجازات مقرر را مورد حکم قرار دهد؛ و هرگاه جرایم ارتكابی بیش از سه جرم باشد دادگاه مجازات هر یک از جرایم را بیش از حداکثر مجازات مقرر معین می‌کند بدون اینکه از حداکثر به اضافه نصف آن تجاوز نماید. در هر یک از موارد فوق، فقط مجازات اشد قابل اجرا است و اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یا تبدیل یافته غیرقابل اجرا بشود، مجازات اشد بعدی اجرا می‌شود. در صورتی که مجموع جرایم ارتكابی در قانون عنوان جرم خاصی داشته باشد، مقررات تعدد جرم رعایت نخواهد شد و مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌شود.»

عمدی باشد و مرتکب نسبت به وقوع نتایج متعدد یقین داشته باشد یا احتمال غالب بدهد، تعدد واقعی (مادی) است. همچنین در صورتی که عمل اولیه و نتایج حاصله با یکدیگر تلازمی نداشته باشند؛ در این حالت نیز با تعدد واقعی جرم مواجه‌ایم. به عنوان مثال اگر فرد برای فعالیت‌های تبلیغی علیه نظام و در راستای این فعالیت‌ها اقدام به نشر اکاذیب یا تشویش اذهان عمومی کند مرتکب دو جرم فعالیت تبلیغی علیه نظام و نشر اکاذیب یا تشویش اذهان عمومی می‌شود؛ و فرد به تمامی عناوین ارتكابی محکوم خواهد شد. ولی در حالتی که نتایج حاصله اتفاقی باشد؛ مثلاً فردی اقدام به بستن راه آب دیگری می‌کند و آب متعلق به او را سرقت می‌کند؛ غافل از این که این آب به استخر طرف مقابل سرازیر شده و ماهی‌های موجود در استخر به علت کمبود آب و اکسیژن تلف می‌شوند؛ که در این حالت بدین دلیل که نتیجه دوم به هیچ عنوان مدنظر فرد نبوده است، نمی‌توان اتلاف ماهی‌ها را به عنوان یک جرم عمدی به سارق آب نسبت داد و او تنها در این خصوص مسئولیت مدنی دارد یا اطلاقی را آتش بزند و بعد معلوم شود در آن، اسناد رسمی هم بوده و او از وجود موارد مذکور مطلع نباشد، نسبت به نتیجه دوم چون عمل فرد عمدی نیست، فقط مسئولیت مدنی دارد؛ و در صورتی که عمل اولیه غیرعمدی باشد، نتایج حاصله مشمول قواعد تعدد جرم عمدی نخواهد بود. مثلاً اگر بی احتیاطی در رانندگی باعث قتل چند نفر شود، چند حبس تعزیری ندارد (طاهری‌نسب، ۱۳۸۱: ۱۴۲). در مقابل عده‌ای نیز با در نظر داشتن تعدد مادی از نوع جرایم یکسان و با توجه به یکسان بودن فعل اولیه که منتج به نتایج متعدد شده است آن را تنها یک جرم دانسته‌اند. گارو در این باره می‌نویسد:

«جرم یک فعل است؛ یعنی حرکت برای تغییر در محیط خارج، هرگاه یک فعل بیشتر نباشد، یک جرم بیشتر نخواهد بود. پس وحدت فعل نسبت به نتیجه استقلال دارد، ممکن است، نتایج عدیده‌ای از فعل واحد به وجود آید. چنان که یک بی احتیاطی ممکن است، منتهی به چندین قتل شود» (گارو، ۱۳۴۴: ج ۳، ۲۶۳).

شاید تحلیل حقوقی این نظریه این باشد که در این موارد، عنصر مادی فعل مجرمانه یکی است و اگر بنا باشد جرم را متعدد تلقی کنیم، یک عنصر مادی را در چند جرم تسری داده ایم و در واقع بعضی جرایم فاقد عنصر مادی بوده است (الهام، ۱۳۷۲: ۹). البته در پاسخ می‌توان گفت که وحدت فعل اشکالی ایجاد نخواهد کرد و فعل مجرمانه در باقی موارد اعتبار می‌شود. یعنی یک فعل مجرمانه در حالات مختلف و در مقابل نتایج مختلف در عالم اعتبار وجود پیدا می‌کند و انگار چند فعل به وقوع پیوسته است. البته در حقوق غرب تفکیک قابل ملاحظه‌ای میان وحدت و تعدد جرم از یک سو و تعدد نتیجه و تعدد جرم از سوی دیگر قائل نشده‌اند و در واقع تعدد نتیجه به عنوان یک نهاد مستقل پذیرفته نشده است. مطابق تعریفی که در فرهنگ لغت حقوقی «find law» از تعدد ارائه شده: «تعدد، کیفیت یا حالتی است که چند اتهام متفاوت به عنوان یک عمل جزایی شناخته می‌شوند؛ در حالی که اعمال موصوف جداگانه هستند و برای آنها یک کیفرخواست صادر

می‌شود.^۱ همان طور که ملاحظه شد در این تعریف به رغم پذیرش وجود اعمال متعدد در تعدد جرم حکم در نظر گرفته شده برای آنها وحدت جرم است نه تعدد جرم. البته در موارد قابل توجهی حقوق دانان غربی بین تعدد و وحدت جرم تمایز قائل شده و به بیان ضابطه در این خصوص پرداخته‌اند. مطابق این دیدگاه، تفکیک میان تعدد و وحدت جرم باید با توجه به مفهوم جرم واقع شده (Pop T, 1923: 598) و یا در بررسی مفهومی عناصر تشکیل دهنده جرم به عمل آید. (Borodac, 2005: 235) چنانچه از فعالیت جنایی انجام یافته یک مفهوم جنایی حاصل شود، وحدت نتیجه و جرم محقق می‌شود و اگر از فعالیت جنایی چند مفهوم جنایی حاصل شود، تعدد جرم رخ خواهد داد (Mitrache, 2000: 214) و تعدد جرم و نتیجه یک پدیده تک عاملی محض نبوده بلکه یک پدیده مرکب چند عاملی است که از ارتباط متقابل عواملی مانند فعل، نتیجه و عنوان مجرمانه که توسط یک یا چند نفر انجام می‌شود به وجود می‌آید. (Bulai, 1997: 467) در واقع در نظر اخیر، حداقل بین حالات وحدت و تعدد جرم تفکیک به عمل آمده، هر چند موضع مشخصی در خصوص تعدد نتیجه وجود ندارد و موضوع به سکوت برگزار شده است. در نهایت آن چه از تتبع در حقوق غرب در خصوص تعدد نتیجه حاصل می‌شود عدم شناسایی یا تفکیک میان این نهاد و تعدد جرم به شکل صورت گرفته در ماده ۱۳۴ ق.م.ا. ۹۲ می‌باشد.

۳.۱. تعدد معنوی (اعتباری)

زمانی که بر رفتار واحد دو یا چند عنوان مجرمانه تعلق گیرد، تعدد معنوی رخ داده است. ترتیب چند عنوان مجرمانه بر رفتار واحد، استثنایی بر قواعد عمومی تعدد جرم است؛ و به همین علت از آن با عنوان تعدد اعتباری در برابر تعدد واقعی نیز یاد می‌شود. مثال بارز آن نیز کلاهبرداری با استفاده از سند مجعول است. برخی از حقوق دانان نیز مثال‌های دیگری، مانند تجاوز به اراضی باستانی و حفاری غیرمجاز که فعل واحد دارای دو عنوان مجرمانه است مطرح کرده‌اند (نورپها، ۱۳۸۱: ۴۵۵). که هر دو از مصادیق تعدد معنوی است که فعل واحد دارای عناوین مجرمانه متعدد ولی همراه تنها یک نتیجه در عالم خارج است. لازم به ذکر است گاهی نیز قانونگذار مواردی را که اصولاً تعدد معنوی است بنا به مصالحی از حیث مجازات مشمول تعدد مادی جرم دانسته است. مانند مثال اول که بر اساس تبصره ۲ ماده ۱ قانون «تشدید مجازات مرتکبین ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری»، فاعل به مجازات استفاده از سند مجعول، علاوه بر کلاهبرداری، محکوم می‌شود. از لحاظ سیر قانونگذاری نیز ماده ۱۳۱ ق.م.ا. ۹۲ دقیقاً منطبق با ماده ۴۶ قانون سال ۷۰ می‌باشد.^۲ که این ماده نیز با الهام از ماده ۳۱ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ که نمونه بدون

1. <http://dictionary.findlaw.com/definition/multiplicity.html7>

۲. ماده ۴۶ قانون سال ۷۰ که دقیقاً منطبق با ماده ۱۳۱ ق.م.ا. ۹۲ است بیان می‌دارد: «در جرایم قابل تعزیر هر گاه فعل واحد دارای نتایج متعدد جرم باشد مجازات جرمی داده می‌شود که مجازات آن اشد است.»

تغییر از قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ است تقریر گشته است؛ مطابق این ماده: «هرگاه فعل واحد دارای عناوین متعدد جرم باشد مجازات جرمی داده می‌شود که جزای آن اشد است» بدین ترتیب مشخص می‌شود که تعدد معنوی همیشه با تعدد عنوانی مدنظر قانونگذار همراه بوده است. تعدد نتیجه و تعدد معنوی از این حیث که رفتار واحد به نتایج و عناوین متعدد ختم می‌شود و از وحدت به کثرت می‌رسند، مشابه به نظر رسیده و همین امر باعث شده است، بسیاری از حقوق دانان تعدد نتیجه را ذیل تعدد معنوی بررسی کنند؛ (پیمانی، ۱۳۷۴: ۱۷؛ شامبیاتی، ۱۳۷۵: ج ۲، ۴۷۵) و حتی برخی در مواردی آن را غیر قابل تفکیک از تعدد معنوی بدانند. (محسنی، ۱۳۷۵: ۱۱۶) ایشان در تعلیل این موضوع بیان داشته‌اند: گاهی فرد مرتکب جرایم متعدد (تعدد نتیجه) شده است، در صورتی که چنین نبوده و عمل وی مشمول تعدد اعتباری جرم خواهد بود و اصول حاکم بر حقوق جزا و اصل تفسیر شک و تردید به نفع متهم و خصوصاً رویه قضایی گواه مدعاست و این حالت در ردیف تعدد معنوی جای می‌گیرد (باهری، ۱۳۸۰: ۴۳۶). به هر حال قانونگذار در سال ۹۲، تعدد نتیجه را در ذیل تعدد مادی مورد بررسی قرار داده که ملاک اصلی تمایز این دو عنوان در بخشی که به طور خاص مرتبط با تعدد نتیجه است بحث خواهد شد.

۴.۱. تعدد نتیجه

این مفهوم برای اولین بار در قانون مجازات اسلامی ۹۲ در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ و ذیل تعدد مادی جرم بیان شده و احکام آن نیز بر این قسم از تعدد تسری یافته است. تعدد نتیجه عبارت است از حالتی که از عمل واحد نتایج متعدد حاصل می‌شود. تعدد نتیجه حالتی مجزا از تعدد اثر می‌باشد. در تعدد نتیجه از فعل مجرمانه بیش از یک نتیجه مجرمانه در عالم واقع محقق می‌شود و این حالت متفاوت با حالتی است که عمل مجرمانه واحد صاحب آثار متعدد در عالم واقع می‌شود. به عنوان مثال اگر کسی پنجاه درخت را به صورت غیرمجاز قطع کند مرتکب جرم شده و اگر یک درخت را نیز قطع کند باز مرتکب جرم شده اما واضح است، آثار این دو عمل مجرمانه با هم متفاوت است؛ اما نتیجه مجرمانه یکسانی بر هر دو عمل بار می‌شود. هم چنین تعدد نتیجه مقوله‌ای متفاوت از تعدد عنوان می‌باشد که این تفاوت در تبیین جایگاه تعدد نتیجه توضیح داده می‌شود. با این وصف به طور اختصاصی به تعدد نتیجه و بررسی جایگاه واقعی و آثار وضعی بار شده بر آن در قانون و رویه قضایی و ارائه ملاکی جهت تفکیک آن از سایر عناوین و مفاهیم مشابه، طی فروض مختلف پرداخته خواهد شد.

۲. جایگاه تعدد نتیجه در قوانین کیفری

جهت سهولت و دقت در تبیین جایگاه قانونی تعدد نتیجه در وضع فعلی قوانین بهتر می‌نماید که بحث را تفکیک نموده و در قسمت اول به بررسی این عنوان در جرایم تعزیری و سپس به بررسی

این نهاد در سایر جرایم پرداخت و در نهایت نیز حالت تلفیق مجازات‌های تعزیری با سایر مجازات‌ها را مورد دقت قرار داد تا حالات مختلف موضوع بررسی شود و نکته‌ای در این میان از قلم نیفتد.

۱.۲. تعدد نتیجه در تعزیرات

تعدد نتیجه همان گونه که تبصره ۱ ماده ۱۳۴ اشاره نموده است، حالتی است که از رفتار واحد نتایج متعدد حاصل می‌شود، اعم از این که نتایج متعدد دارای عناوین متعدد باشند، مانند حالتی که با یک احراق باعث تخریب اموال منقول یا غیرمنقول مشابه یا غیر مشابه به شرح مندرج در مواد ۶۷۵ تا ۶۷۸ ق.م.ا. ۷۵ شود؛ اعم از این که مال یا اموال مورد نظر از آن شخص واحدی باشد یا از آن اشخاص متعدد، یا این که از حیث عنوان مجرمانه یکسان ولی از حیث موضوع متفاوت باشد، یعنی عمل مجرمانه چند مجنی علیه یا موضوع جرم داشته باشد مانند این که یک نفر مال چند نفر را ببرد. البته باید توجه داشت در حالتی که یک مال متعلق به چند نفر باشد و آن مال برده شود تعدد نتیجه به وقوع نمی‌پیوندد؛ بلکه جرمی واحد با موضوع واحد محقق شده که آثار آن متوجه چند نفر می‌باشد و این حالت متفاوت با حالتی است که یک نفر به عنوان مثال با توسل به وسایل متقلبانه مال چند نفر که هر کدام مالکیت مفروز بر مال خود دارند را می‌برد، این حالت منطبق با تعدد نتیجه از جهت تعدد موضوع جرم می‌باشد.

اشتراک تعدد نتیجه و تعدد اعتباری در مهم‌ترین جزء عنصر مادی، یعنی رفتار واحدی که منجر به جرایم متعدد می‌شود در نظر ابتدایی باعث القای شبهه یکسان بودن تعدد اعتباری و نتیجه می‌شود. قدر مسلم این که نتایج متعدد ناشی از رفتار واحد، غیر از رفتار واحدی است که دارای عناوین متعدد است (رایجیان، ۱۳۸۲: ۲۰-۱۹). در واقع در تعدد اعتباری با فعل واحدی روبه‌رو هستیم که دارای عناوین متعدد مجرمانه می‌باشد ولی دارای تنها یک نتیجه است مانند فروش مال امانی که هم مشمول عنوان مجرمانه خیانت در امانت و هم مشمول قانون فروش مال غیر می‌شود که باید در برخورد با آن مجازات اشد قانونی را برگزید. در واقع آن چه مهم است وقوع یک نتیجه در عالم واقع است که همانا از بین بردن مال امانی است اما در تعدد نتیجه با فعل واحدی روبه‌رو هستیم که باعث نتایج متفاوت شود؛ اعم از این که دارای عناوین متعدد باشد یا دارای تعدد موضوعی مانند مثال تخریب چند اتومبیل با عمل واحد، توسط فردی اعم از این که اتومبیل‌ها از آن یک شخص باشد یا این که از آن اشخاص متفاوت، که در واقع از حیث احکام تنها با یک عنوان تخریب اما با نتایج متعدد روبه‌رو هستیم. قانون‌گذار در سال ۹۲ با تدوین ماده ۱۳۴ اقدام به تغییر حکم تعدد جرم نمود؛ و در آن با کاربرد عنوان عام جرایم ارتكابی، تأکید بر جرایم عنوانی متفاوت مانند ارتكاب کلاهبرداری و سرقت توسط یک فرد و جرایم عنوانی مشابه و موضوعی متفاوت مانند ارتكاب جرم کلاهبرداری از طریق رسانه جمعی که باعث تضرر افراد زیادی

می شود داشته است؛ و حالات مختلف را مشمول حکم یکسان - تشدید قانونی مندرج در ماده ۱۳۴- قرار داده است.

۲.۲. تعدد نتیجه در حدود، قصاص و دیات

مطابق ماده ۱۳۴ ق.م.ا.ق. ۹۲ تعدد نتیجه تنها در جرایم تعزیری است، نه حدود، قصاص و دیات؛ زیرا ابواب حدود و قصاص و دیات تابع قواعد خاص خود است. اما در ادامه به اختصار به بررسی صور تعدد نتیجه در حدود و قصاص و دیات پرداخته می شود بدون این که این مجازات ها مشمول احکام تعدد نتیجه مندرج در ماده ۱۳۴ ق.م.ا.ق. ۹۲ باشند:

۱.۲.۲. تعدد نتیجه در قصاص

قانونگذار در قانون ۱۳۹۲ در جنایات عمدی، برای تعدد نتیجه به تداخل (در صورتی که هر دو نتیجه عمدی باشد) و در صورتی که از جنایت عمدی، نتیجه ای غیر عمدی پیش آید به عدم تداخل قائل است. ماده ۲۹۶ مقرر می دارد: «اگر کسی عمداً جنایتی را بر عضو فردی وارد سازد و او به سبب سرایت جنایت فوت کند، چنانچه جنایت واقع شده مشمول تعریف جنایات عمدی باشد، قتل عمدی محسوب می شود، در غیر این صورت، قتل شبهه عمدی است و مرتکب علاوه بر قصاص عضو به پرداخت دیه نفس نیز محکوم می شود.» این معنا در مواد^۱ دیگر نیز متجلی شده و از آورده های جدید و بحث برانگیز قانون سال ۱۳۹۲ است.^۲

۲.۲.۲. تعدد نتیجه در دیات

در باب دیات نیز قانونگذار در ماده ۵۳۸^۳ اصل را بر تعدد دیات و عدم تداخل آن ها دانسته است؛ زیرا دیه از یک بعد ضرری است که به دیگری وارد آمده و مطابق قاعده لاضرر هیچ ضرری نباید بدون جبران باقی بماند. بنابراین قانونگذار در دیات اصل را بر عدم تداخل قرار داده است و این امر علاوه بر ماده مذکور در مواد دیگر قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ از جمله مواد ۶۴۹، ۵۷۴،

۱. به عنوان مثال ماده ۵۴۰ که بیان می دارد: «هرگاه صدمه وارده عمدی باشد و نوعاً کشنده یا موجب قطع عضو یا آسیب بیشتر نباشد، لکن اتفاقاً سرایت کند، علاوه بر حق قصاص یا دیه نسبت به جنایت عمدی کمتر، حسب مورد دیه جنایت بیشتر نیز باید پرداخت شود مانند این که شخصی عمداً انگشت دیگری را قطع کند و اتفاقاً این قطع سرایت کند و موجب فوت مجنی علیه یا قطع دست او گردد، علاوه بر حق قصاص یا دیه انگشت، حسب مورد دیه نفس یا دیه دست مجنی علیه نیز باید پرداخت شود.»

۲. برای مطالعه بیشتر رک. به حاجی ده آبادی، ۱۳۹۱: صص ۱۴۱-۱۵۸ و ۳۳۷-۳۵۵.

۳. ماده ۵۳۸: «در تعدد جنایات، اصل بر تعدد دیات و عدم تداخل آن هاست مگر در مواردی که در این قانون خلاف آن مقرر شده است.»

۵۷۰ نیز متجلی است. البته قانونگذار در مواردی نیز در دیات اصل را بر تداخل قرار داده است که این نگرش در سه موضع به چشم می‌خورد؛ مورد اول جایی است که آسیب یا آسیب‌های کوچک‌تر سرایت کرده و آسیب بزرگ‌تری را به وجود آورند که در این حالت آسیب‌های کوچک‌تر در آسیب بزرگ‌تر تداخل کرده و تنها دیه آسیب بزرگ‌تر ثابت می‌شود. بند «ب» ماده ۵۳۹ ق.م.ا. ۹۲ بیان می‌دارد: «... ب - در صورت تعدد صدمات چنانچه مرگ یا قطع عضو یا آسیب بیشتر، در اثر سرایت تمام صدمات باشد، تنها دیه نفس یا عضو یا آسیب بزرگ‌تر ثابت می‌شود...». در مورد دوم، قانونگذار در ماده ۵۴۶ و در حالتی که صدمه کوچک‌تر منجر به صدمه بزرگ‌تر می‌شود تنها حکم به دیه صدمه بزرگ‌تر داده و بیان داشته: «چنانچه به سبب ایراد ضربه یا جراحت، صدمه بزرگ‌تری به وجود آید مانند این که با شکستن سر، عقل زائل شود، هرگاه آن جراحت علت و سبب زوال یا نقصان منفعت باشد اگر با یک ضربه یا جراحت واقع شده باشد، دیه ضربه یا جراحت در دیه بیشتر تداخل می‌کند و تنها دیه زوال یا نقصان منفعت که بیشتر است پرداخت می‌شود...». مورد آخر هم جایی است که آسیب‌ها متعدد بوده اما شرایط چهارگانه ماده ۵۴۳ برای تداخل دیات و حکم به تنها یک دیه فراهم باشد. این شرایط عبارتند از: «الف - همه آسیبهای ایجاد شده مانند شکستگی‌های متعدد یا جراحات متعدد از یک نوع باشد. ب - همه آسیب‌ها در یک عضو باشد. پ - آسیب‌ها متصل به هم یا به گونه‌ای نزدیک به هم باشد که عرفاً یک آسیب محسوب شود. ت - مجموع آسیب‌ها با یک رفتار مرتکب به وجود آید.» که در این صورت حکم به تداخل دیات و اثبات تنها یک دیه می‌شود.

۳.۲.۲. تعدد نتیجه در حدود

در مبحث حدود قضیه متفاوت است و به نظر می‌رسد در حدود حق الناسی، تعدد نتیجه می‌تواند باعث تعدد مجازات شود؛ چنان که فقها نیز گفته‌اند اگر با یک لفظ جماعتی را قذف کند، در صورتی که همه با هم شکایت کنند یک حد اجرا می‌شود ولی اگر جداگانه شکایت کنند، چند حد اجرا می‌شود؛ ماده ۲۵۷ ق.م.ا. ۱۳۹۲^۱ به این مطلب (با مختصر تفاوتی) اشاره دارد. اما در حدود حق الهی به نظر می‌رسد در مواردی که در قالب تعدد نتیجه جرایم حدی مشابه متعدد بر ذمه فرد ثابت می‌شود تنها یک حد به اجرا در می‌آید. البته با توجه به تغییرات قانون مجازات اسلامی و وجود ماده ۱۳۲ که بیان می‌دارد: «در جرائم موجب حد، تعدد جرم، موجب تعدد مجازات است مگر در مواردی که جرائم ارتكابی و نیز مجازات آنها یکسان باشد.» و عدم اشاره به ماده‌ای هم‌چون ماده ۲۰۲ قانون سابق که بیان می‌داشت: «هرگاه انگشتان دست سارق بریده شود و پس از اجرای

۱. «کسی که چند نفر را به یک لفظ قذف نماید هر کدام از قذف شوندگان می‌تواند جداگانه شکایت نماید و در صورت صدور حکم محکومیت، اجرای آن را مطالبه کند. چنانچه قذف شوندگان یک جا شکایت نمایند بیش از یک حد جاری نمی‌شود.»

این حد، سرقت دیگری از او ثابت شود که سارق قبل از اجرای حد مرتکب شده است پای چپ او بریده می شود.» به نظر می رسد در فرض مذکور با توجه به اصل تفسیر به نفع متهم، تفاوت بین حالتی که حدود متعدد به صورت یکجا و ضمن یک دادرسی بر ذمه فرد ثابت می شود و حالتی - که بعضی نتایج مجرمانه مخفی مانده و بعداً اثبات می شود وجود نداشته و در تمام این حالات نمی توان حکم به اجرای یک بیش از یک حد نمود.

در مواردی نیز که نوع مجازات ها در تعدد نتایج متفاوت می باشد، اگر در ترکیب نتایج حاصله، مجازات از نوع قصاص یا دیه وجود داشته باشد یعنی در ترکیب های حد و دیه، قصاص و حد و قصاص و دیه در این حالات مجازات ها بنا بر بُعد ضرری دیه و حق الناس بودن قصاص جمع می شود. به عنوان مثال در مورد محاربه که به قصد ترساندن مردم مرتکب قتل شده است، از طرفی برای اولیای دم حق قصاص ثابت است و از طرف دیگر هر یک از مجازات های چهارگانه محاربه^۱ قابل اعمال است. در تزامن مجازات ها در این حالت نیز، یعنی حالتی که قاضی حکم به دو اعدام از باب محاربه و قصاص نفس می دهد، حق الناس بر حق الله مقدم است و محارب قصاص می شود و اگر اولیای دم گذشت کردند یا به هر علت قصاص به اجرا در نیامد، نوبت به اجرای مجازات های محاربه می رسد. (ماده ۱۳۳ ق.ا.م. ۹۲) در مورد زنا به عنف نیز علاوه بر حد قتل مهرالمثل و ارش البکاره در صورت باکره بودن زن ثابت است. (ماده ۲۳۱ ق.ا.م. ۹۲)

۳.۲. تعدد نتیجه در فرض جمع مجازات تعزیری با یکی از مجازات های سه گانه

در ترکیب مجازات تعزیری با هر یک از اقسام سه گانه مجازات ها نیز اصل بر جمع مجازات هاست؛ زیرا به حکم ماده ۱۳۴ ق.ا.م. ۹۲ اعمال مقررات تعدد جرم در حالتی است که نتایج حاصله با مجازات های تعزیری روبه رو باشند. بنابراین در حالتی که یکی از نتایج با مجازات تعزیری و دیگر نتایج با مجازات های غیر تعزیری مواجه باشند اعمال مقررات تعدد نتیجه امکان پذیر نبوده و مجازات ها با توجه به تفاوت های ماهیتی تعزیرات با سایر مجازات ها جمع می شود. در همین راستا ماده ۱۳۵ ق.ا.م. ۹۲ بیان می دارد: «در تعدد جرائم موجب حد و تعزیر و نیز جرائم موجب قصاص و تعزیر مجازات ها جمع و ابتداء حد یا قصاص اجرا می شود مگر حد یا قصاص، سالب حیات و تعزیر، حق الناس یا تعزیر معین شرعی باشد و موجب تأخیر اجرای حد نیز نشود که در این صورت ابتداء تعزیر اجراء می گردد.» البته قانونگذار در پاره ای از موارد نظر به مصالح خاص اجرای بعضی از مجازات های تعزیری را به مصلحت ندانسته و در این موارد تنها حکم به مجازات حدی یا قصاص داده است از جمله تبصره ۱ ماده ۱۳۲ که بیان می دارد: «چنانچه مرتکب به اعدام و حبس یا

۱. « ماده ۲۸۲ - حد محاربه یکی از چهار مجازات زیر است: الف- اعدام ب- صلب پ- قطع دست راست و پای چپ ت- نفی بلد.»

اعدام و تبعید محکوم گردد، تنها اعدام اجرا می‌شود.» که با توجه به اجرای مجازات اعدام در این حالت و هزینه‌ی گزاف ناشی از حبس، فایده‌ای بر اجرای مجازات حبس متصور نبوده، تنها حکم به مجازات اعدام داده شده است. همین‌طور تبصره ماده ۱۳۵ ق.م.ا. ۹۲ که مطابق آن: «در صورتی که جرم حدی از جنس جرم تعزیری باشد مانند سرقت حدی و سرقت غیر حدی یا مانند زنا و روابط نامشروع کمتر از زنا، مرتکب فقط به مجازات حدی محکوم می‌شود و مجازات تعزیری ساقط می‌گردد، مگر در حد قذف که اگر قذف نسبت به شخصی و دشنام به دیگری باشد، مرتکب به هر دو مجازات محکوم می‌شود.» در خصوص این مقرر شده شاید مراد از وضع آن، این بوده که فرد با ارتکاب دو جرم از جنس هم، حالت خطرناک مشابه‌ای از خود بروز داده و در این حالت تنها اجرای یک مجازات آن هم از نوع حد وافی به مقصود بوده و اهداف مجازات‌ها را با توجه به این که این مجازات از ناحیه شارع نیز می‌باشد برآورده می‌نماید. حال آن که این تبصره از حیث جرم‌شناسی با ایراد اساسی روبه‌روست؛ زیرا زمینه سوءاستفاده مجرمین علی‌الخصوص مجرمین حرفه‌ای را فراهم آورده و آنها وقتی می‌بینند جرمی حدی مرتکب شده و دستگیر نشده‌اند، با خیال راحت از عدم اجرای مجازات تعزیری به دفعات مرتکب جرم تعزیری از نوع جرم حدی ارتکابی می‌شوند؛ چون می‌دانند در صورت دستگیری تنها یک مجازات در حق آنها اعمال می‌شود و در صورت عدم دستگیری نیز عواید حاصل از جرم را نصیب برده‌اند.

۳. تعدد نتیجه در رویه قضایی

همانطور که بیان شد هر چند ماده قانونی صریح در خصوص تعدد نتیجه در سابق موجود نبوده ولی در رویه قضایی ایران دارای سابقه بوده و بیشتر به دلیل مشابهت‌هایی ذیل عنوان تعدد معنوی بررسی و بر اساس احکام آن مورد حکم قرار می‌گرفته است. در ذیل به بعضی از احکام صادر شده اشاره می‌شود:

۱- شعبه دوم دیوان عالی کشور در رأی ۷۳-۱۲/۸-۱۳۲۰ این گونه حکم کرده است: «اگر کسی بر اثر بی احتیاطی مرتکب قتل و جرح گردد، همان بی‌احتیاطی است و در این مورد تعدد نتایج موجب تعدد عمل نخواهد بود» (باهری، ۱۳۸۰: ۴۲۸).

۲- رأی شماره ۲۰۸۹-۱۳۲۹/۸/۲۳-۵ شعبه ۵ دیوان عالی کشور: «در تصادف درشکه با دو نفر و فوت و مجروح شدن دیگری، فعل واحدی است دارای دو عنوان که برابر ماده ۳۶، مجازات جرمی داده می‌شود که جزای آن اشد است. متعدد دانستن این عمل و تعیین دو مجازات و رعایت ماده ۲ الحاقی، باعث نقض دادنامه است» (حسینی، ۱۳۸۵: ۸۲).

۳- مطابق رأی شماره ۲۲۳-۱۳۲۳/۱۲/۲۱-۵ شعبه دوم دیوان عالی کشور: «اگر کسی ضربه‌ای به کسی وارد سازد که در نتیجه دفعاتاً جرحی به زیر چشم مجنی علیه وارد شده و دندان او نیز بیفتد،

در این مورد عرفاً یک عمل محسوب می‌شود، اگر چه آثار متعدد از آن حاصل شده باشد» (همان، ۶۹).

۴- رأی شماره ۲۴۳۲-۲۹/۹/۲۰- شعبه ۸ دیوان عالی کشور: «ازاله بکارت و مبتلا کردن به سوزاک فعل واحدی است دارای ۲ عنوان» (همان، ۸۲).

از آرای فوق این چنین به نظر می‌رسد که در رویه قضایی ایران تاکنون در اکثر موارد تعدد نتیجه را همان تعدد اعتباری دانسته و مجازات اشد را بر آن بار می‌نمودند؛ و یا حتی رفتار شخص را یک عمل به حساب آورده، بدون اینکه تعدد مادی یا معنوی به حساب آید. اما با لحاظ تبصره یک ماده ۱۳۴ ق.م.ا. به نظر می‌رسد که رویه قضایی دیگر تغییر موضع داده و تعدد نتیجه را از نهادهای زیر مجموعه‌ی تعدد معنوی خارج ساخته و آن را یکی از شقوق تعدد مادی به حساب آورد.

۴. مصادیق مشابه اما متمایز از تعدد نتیجه

در مواردی شرایط ارتکاب عنصر مادی جرم به نحوی است که قانونگذار یا رویه قضایی و حقوق دانان ترجیح داده اند به رغم این که با افعال یا نتایج متعدد روبه‌رو بوده اما فعل یا نتیجه را متعدد فرض نکرده و با آن‌ها به عنوان عمل واحد رفتار کنند. البته پیش از توضیح و تبیین این موارد، اشاره به دو نکته مهم می‌نماید؛ یکی این که مصادیق مشابه همان طور که در ادامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت مقوله‌ای مجزا از عناوین مشابه چون تعدد مادی یا معنویست؛ به همین خاطر می‌باید در یک قسمت جدا به بحث در مورد آن‌ها پرداخته شود و از آن جا که در مفاهیم مشابه بعضاً با عناصر مادی کاملاً مشابه با تعدد نتیجه مواجه هستیم بهتر می‌نماید که در این قسمت و در ادامه‌ی بحث جایگاه تعدد نتیجه در قانون و رویه قضایی از آن‌ها بحث شود و دوم این که دلیل این که این قسمت در قالب دو قسم قبلی جای داده نشده این است که این قسمت دارای مباحثی مستقل و در عین حال مرتبط با دو بخش قبلیست که هیچ وجه رجحانی برای هیچ یک از دو بخش مذکور وجود نداشت و ترجیح داده شد این مباحث در قالب عنوانی مستقل ارائه گردد. حال در ادامه به بررسی این مفاهیم مشابه پرداخته می‌شود:

۱.۴. مجموع افعال عنوان خاص داشته باشند

گاهی فعل واحد اولیه که دارای نتایج متعدد است، ممکن است در مجموع توسط قانونگذار دارای عنوان خاص مجرمانه ای شده باشد، که بر اساس تأکید ماده ۴۷ قانون سال ۷۰ و تبصره ۲ ماده ۱۳۴ قانون سال ۹۲ مجازات همان جرم خاص بر آن بار شده و از موضوع بحث نیز خارج است مانند ماده ۶۷۸ ق.م.ا. ۷۵ که صراحتاً ویژگی استفاده از مواد منفجره را در تخریب موضوع مواد ۶۷۵ و ۶۷۶ ق.م.ا. ۷۵ باعث انتقال احکام آن‌ها به خود دانسته است و در این حالت با چند جرم روبه‌رو نیستیم.

۲.۴. موضوع جرم جمعی است

گاهی خود قانون از موضوع جرم با لفظ جمع یاد می‌کند مثلاً تحریک رزمندگان^۱ به فرار که اگر این عمل تحقق پذیرفت و چند رزمنده تحریک به فرار شدند در این جا نمی‌توان مدعی شد چون با موضوعات متعدد مواجه هستیم پس تعدد نتیجه به وقوع پیوسته است؛ بلکه با توجه به ظاهر ماده در این حالت نیز جرم واحد رخ داده و آثار تعدد نتیجه بر عمل بار نخواهد شد.

۳.۴. جرم جمعی متحد المقصد (استمرار یافته)

این جرم حاوی یک سلسله اعمال متوالی است که هر یک از اعمال، جرم تلقی می‌شود اما به قصد واحدی انجام می‌گیرد. همچنین این جرم، متشکل از یک سری اعمال متعدد است که طبع واحد دارند و همیشه متقارن می‌باشند (علی‌آبادی، ۱۳۵۳: ج ۱، ۷۹). برای مثال سرقت یک وسیله بزرگ از طریق قطعه قطعه و خارج نمودن آن به صورت متوالی در زمان‌های متفاوتی که عرفاً متوالی محسوب می‌شود و از یک مکان و با یک هتک حرز اولیه، یا حالتی که منشی شرکت اموال موجود در گاو صندوق مدیر شرکت را به صورت تدریجی جهت جلوگیری از شناسایی می‌رباید؛ ممکن است در اینجا تصور شود که با توجه به نتایج متعدد هر چند مشابه، تعدد نتیجه به وقوع پیوسته است. اما از آن جایی که فرد تنها یک هدف دارد و موضوع جرم هم یکی می‌باشد، نمی‌توان این‌گونه ارتکاب جرم را تعدد نتیجه دانست. در واقع در جرم استمرار یافته فرد تنها یک هدف دارد و اعمالی که طبع واحدی را دارند انجام می‌دهد؛ یعنی هر بار عمل مجرمانه به صورت متوالی انجام می‌دهد اما از آنجا که وی فقط یک قصد مجرمانه دارد، در این گونه موارد تنها به یک مجازات حاصل از مجموع جرایم ارتكابی، محکوم خواهد شد. به عنوان مثال یک مجازات سرقت نه چند سرقت هر چند که در ظاهر چند سرقت صورت گرفته است. این در حالی است که در تعدد نتیجه تنها یک فعل صورت می‌گیرد؛ نه چند فعل یعنی حالتی کاملاً متفاوت با فرض بحث که فرد در چندین مرتبه برای رسیدن به یک هدف عملی مجرمانه را به سرانجام می‌رساند. اداره حقوقی نیز در مثال مورد اشاره مجموعه‌ی اعمال را یک عمل محسوب می‌کند.^۲

۱. ماده ۵۰۴ بیان می‌دارد، «هر کس نیروهای رزمنده یا اشخاصی را که به نحوی در خدمت نیروهای مسلح هستند تحریک مؤثر به عصبان، فرار، تسلیم یا عدم اجرای وظایف نظامی کند در صورتی که قصد براندازی حکومت یا شکست نیروهای خودی در مقابل دشمن را داشته باشد محارب محسوب می‌شود».

۲. نظریه شماره ۷/۲۱۰۹ مورخ ۸۷/۴/۱۰ «اگر دفاعتی که سارق مال را سرقت نموده است پی‌درپی و بی‌وقفه و از یک محل باشد و فاصله بین دفعات به حدی کوتاه باشد که عرفاً یک بار محسوب شود در این صورت سارق مرتکب یک سرقت شده است...».

۴.۴. جرم مرتبط (مقدماتی)

اعمال مجرمانه‌ای وجود دارند که به لحاظ مادی مشخص و متمایز از هم بوده ولی در زمان حصول نتیجه یک رابطه منطقی و درونی بین آنها وجود دارد، به طوری که به منزله جرم واحد تلقی می‌شوند؛ که در این حالت به جرم اولیه، جرم مرتبط یا مقدماتی می‌گویند (علی‌آبادی، ۱۳۵۳: ج ۲، ۲۵۶). در جرایم مقدماتی، ارتکاب جرم هدف، به طور جداگانه و بدون وابستگی به جرایم ابتدایی ممکن نیست و یکی مقدمه ارتکاب دیگری و از لوازم آن به شمار می‌رود؛ مانند سلاح خریدن برای استفاده بعدی از آن در قتل یا تهدید دیگری. لازم به ذکر است که در جرم استمرار یافته صحبت از یک سری اعمال متوالی است که طبع واحد دارند اما در جرم مرتبط ممکن است اعمال مختلف الطبیعه باشند، مانند مثالی که ذکر شد. همین امر نیز موجب تفاوت تعدد نتیجه با جرایم مقدماتی است؛ زیرا در جرایم مقدماتی بیش از یک فعل از جانب مرتکب صورت پذیرفته، که یکی مقدمه دیگری است و جزء آن به شمار می‌رود؛ در حالی که در تعدد نتیجه، یک عمل صورت گرفته و نتایج متعدد، ناشی از همین عمل واحد مرتکب بوده است. در واقع در جرایم مرتبط نمی‌توان قواعد تعدد را به طور کلی جاری دانست. مؤید این نظر رأی ۶۱۸۶ مورخ ۱۳۴۳/۱۰/۲۴ دیوان عالی کشور است که چنین اشعار می‌دارد: «هر چند فرجام خواه اعتراض خاصی نکرده ولی اشکالی که بر حکم فرجام خواسته وارد به نظر می‌رسد این است که دادگاه مواد افیونی مکشوفه (۱۶ گرم) که جزیی بوده و عرفاً از لوازم استعمال محسوب می‌شود؛ بزه جداگانه تشخیص داده و با رعایت قواعد تعدد تعیین مجازات نموده است...» (مجموعه رویه قضایی، ۱۳۴۴: ۴۴).

اداره حقوقی قوه قضائیه نیز جرایم مقدماتی را که مقدمه یا از لوازم ارتکاب جرم اصلی بوده را تحت عنوان تعدد معنوی انگاشته و نظر بر اجرای مجازات اشد برای آن داشته است. در نظریه شماره ۷/۲۰۱۴ مورخ ۷۲/۴/۲ آمده: «اگر جرایم ارتكابی بعضی مقدمه برخی دیگر یا از لوازم آن باشد و مجموع آنها نیز عنوان خاص جزایی داشته باشد تعدد معنوی بوده و مجازات جرمی داده می‌شود که جزای آن اشد است. اتهام فروش اسلحه غیر مجاز چون خرید، حمل و نگهداری از مقدمات و لوازم فروش آن به شمار می‌آید فعل واحد بوده و از مصادیق ماده ۴۶ ق.م.ا. مصوب ۷۰ است»^۱. همان طور که در نظریه آمده است جرایم مقدماتی مشمول قواعد تعدد معنوی جرم شده و در حال حاضر بر مبنای ماده ۱۳۱ ق.م.ا. در این حالت حکم صادر می‌شود. البته این چنین به نظر می‌رسد که این فرض در حالتی است که جرایم مقدماتی تلازم عقلی با هم نداشته باشند مثل تهیه سلاح برای سرقت که عمل سرقت بدون سلاح نیز قابل انجام است اما اگر تلازم عقلی بین جرایم برقرار بود، مثل جرایم موضوع رأی دیوان عالی کشور، در این حالت جرم مقدماتی دیگر جرم به حساب

۱. برای دیدن نظریات مشابه دیگر اداره حقوقی بنگرید به، نظر شماره ۷/۹۲۸ مورخ ۶۷/۴/۱۴ و نظر شماره ۷/۵۹۰۶

نمی‌آیند؛ زیرا بدون وجود آن جرم اصلی واقع نخواهد شد برای نمونه مصرف مواد بدون تهیه مواد بی‌معناست البته اگر جرم اصلی واقع نشود، جرم مقدماتی قابل مجازات خواهد بود.

مثال‌های ذیل باعث تبیین بیشتر موضوع تعدد نتیجه خواهد شد:

۱- احراق ساختمانی باعث سوختن منزل مصداق ماده ۶۷۵ ق.م.ا. ۷۵، هم زمان باعث از بین رفتن اموال منقول در منزل مصداق ماده ۶۷۶ ق.م.ا. ۷۵ و اتلاف اسناد عادی و رسمی مصداق مواد ۶۸۱ و ۶۸۲ ق.م.ا. ۷۵ و مردن ماهی‌های قزل‌آلای موجود در حوضچه‌ی منزل مصداق ماده ۶۷۹ ق.م.ا. ۷۵ می‌شود.

۲- برداشتن مانع و رها کردن آب استخر متعلق به دیگری که منجر به اتلاف آب و ماهی‌های استخر موضوع ماده ۶۷۷ و ۶۷۹ ق.م.ا. ۱۳۷۵ و تزییع محصول زراعی متعلق به صاحب استخر موضوع ماده ۶۸۴ ق.م.ا. می‌شود.

۳- احراق انبارهای علوفه متعدد متعلق به یک فرد یا افراد متعدد مصداق ماده ۶۷۵ ق.م.ا. ۷۵ که در این مورد خاص هرچند با یک عنوان روبه‌رو هستیم ولی از لحاظ موضوع و اضرار واقع شده به افراد و احکام وضعی با نتایج متعدد روبه‌رو بوده که همان گونه که در قبل نیز توضیح داده شد، با توجه به اطلاق موجود در ماده ۱۳۴ ق.م.ا. حکم تعدد جرم در این حالت نیز حاکم خواهد بود.

در مثال‌های اول و دوم در واقع مرتکب با یک عمل باعث وقوع نتایج متعدد در عالم خارج شده که اتفاقاً دارای عناوین متعدد نیز هست و از حیث فعل واحد اولیه و عناوین متعدد دارای مشابهت با تعدد معنوی است ولی تفاوت آن‌ها از حیث وقوع نتایج متعدد در هر یک از مثال‌هاست. حال آن‌که در تعدد معنوی لزوماً باید یک نتیجه در عالم خارج اتفاق بیفتد. در مثال سوم نیز که با مصادیق مشابه یا مصداق واحد که بیش از یک بار موضوع جرم واقع می‌شود روبه‌رو هستیم باز هم تعدد نتیجه رخ داده و نباید وحدت مصداق یا تعدد موضوعات مشابه را صرفاً تعدد موضوع دانست. به عنوان مثال اگر با توسل به وسایل متقلبانه مال ده نفر برده شود یا با یک تیراندازی ده نفر کشته شوند یا با عمل واحد ده انبار علوفه به آتش کشیده شوند در هر سه حالت با ده جرم و نه یک جرم روبه‌رو هستیم.

به طور خلاصه می‌توان گفت فعل واحد اولیه ممکن است دارای عناوین و نتایج متفاوت مانند مثال‌های ۱ و ۲ و یا دارای نتایج نوعی و عنوانی مشابه مانند مثال سوم باشد. هر چند ممکن است در هر ۲ حالت دارای موضوعات متفاوت یا یکسان باشد که در تمامی این حالات مشمول احکام تعدد نتیجه مندرج در ماده ۱۳۴ ق.م.ا. خواهد شد.

اما در این میان چند مؤلفه دیگر نیز وجود دارد که در احراز عنوان تعدد نتیجه و تفکیک آن از مفاهیم و عناوین مشابه مؤثر می‌باشد و حقوق دانان و قضات باید به آن‌ها توجه داشته و بر مبنای آن حکم به تعدد نتیجه نمایند که نظر به اهمیت آن‌ها در ادامه به اختصار مورد اشاره قرار می‌گیرند:

- رفتار اولیه که باعث تعدد نتایج می‌شود؛ بنا بر تأکید تبصره ۱ ماده ۱۳۴ باید حتماً از رفتارهای مجرمانه باشد. بنابراین با توجه به صراحت ماده طرح حالت رفتار غیرمجرمانه واحد و نتایج مجرمانه متعدد مخالف اصل تفسیر مضیق می‌باشد و از طرف دیگر نیز نمی‌توان افراد را در انجام اصل عمل آزاد قرار داد اما نسبت به نتیجه عمل بازخواستشان کرد. ضمن این که یافتن مثالی برای حالت مذکور با دشواری همراه خواهد بود؛ کم‌اینکه افرادی هم که این حالت را مفروض دانسته‌اند (ر.ک. قیاسی، ۱۳۸۸: ۱۳۵). در مقام بیان مثال برای حالت مذکور متوسل به تصورات شده‌اند و فرض را بر این گذاشته‌اند که عملی مجرمانه مانند مسموم کردن آب جرم نباشد و منجر به نتایج مجرمانه متعدد شود و از آوردن یک مثال با توجه به الگوهای ارائه شده توسط قانونگذار خودداری ورزیده‌اند. البته اگر بنا را بر تصور بگذاریم فرض مذکور صحیح خواهد بود. بنابراین رفتار اولیه باید مجرمانه و با قصد ارتکاب جرم صورت گیرد که در صورت مفقود بودن هر یک از این شرایط تعدد نتیجه مطابق تبصره یک ماده مذکور محقق نخواهد شد.

- عده‌ای قائل به وجود رابطه عام و خاص مطلق بین تعدد نتیجه و تعدد موضوع و مجنی علیه بوده و بیان داشته‌اند همواره در تعدد نتیجه، تعدد موضوع یا مجنی علیه وجود دارد (ر.ک. همان: ۱۳۶). اما می‌توان مثال‌های نقضی را در رد این ادعا بیان داشت؛ مانند موردی که مردی با اکراه زنی رابطه نامشروع غیر از زنا با وی برقرار می‌کند و در اثر آن پرده بکارت او را از بین می‌برد یا او را دچار افضا می‌کند که در این حالت دو عنوان و نتیجه‌ی رابطه نامشروع دون زنا موضوع ماده ۳۷ق.م. ۷۵۱ و جرح موضوع ماده ۶۱۴ قانون مذکور بر روی موضوع واحد تحقق یافته است. نتیجه اول، حالت فعل مجرمانه و لذتی است که فرد می‌برد و نتیجه دوم ازاله بکارت یا افضای زن می‌باشد که هر دو با فعل واحد تحقق یافته است.

- باید میان فعل اولیه مجرمانه و نتایج واقع شده بر اساس اصول حقوقی رابطه استناد اعم از علیت یا سببیت برقرار باشد؛ زیرا در صورت عدم برقراری این رابطه نمی‌توان مجازات نتایج مجرمانه حاصله را بر مرتکب بار نمود. با پذیرش این اصل کلی، نیازی به بررسی وجود یا عدم وجود رابطه طولی بین فعل اولیه و نتایج حاصله که معمولاً با دشواری نیز همراه است نخواهد بود. ضمن این که در حالتی که موضوعات مشابه بیش از یک بار مصداق جرم واقع شده است یا موضوع واحد چندبار مصداق جرم واقع شده، دیگر رابطه‌ی طولی بی معنا خواهد بود، مثل حالتی - که فرد با یک کلاهبرداری مال چند نفر را می‌برد یا با یک بمب گذاری چند ماشین یک نفر را نابود می‌کند. البته چه در رابطه استناد و چه در رابطه طولی باید دقت داشت، اگر مجنی علیه یا

۱. برای نمونه ر.ک. قیاسی، جلال الدین، بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه، فصلنامه فقه و حقوق بهار سال ۸۸، شماره ۲۰، ص ۱۳۶ که در تعلیل خود در بیان روابط طولی و عرضی در ارتباط بین فعل اولیه با تعدد نتیجه به نحوی مبهم و شاید هم غیر مرتبط با بحث به بیان موضوع پرداخته است.

هر شخص دیگری با جهل خود عملی مرتکب شود که در اثر آن جرم دیگری که قابل استناد به مجرم است محقق شود، در این حالت با فعل واحد و نتایج متعدد روبه رو نبوده بلکه دو فعل قابل استناد به مجرم رخ داده که یکی به مباشرت و دیگری به تسبیب محقق شده است. به عنوان مثال اگر کسی تانکر آب متعلق به دیگری را آلوده به سم کند و صاحب تانکر که جاهل به موضوع می باشد آب درون تانکر را به گوسفندان خود بدهد و گوسفندان تلف شوند در این حالت فرد مجرم دو جرم که هر کدام با فعل مجرمانه مستقل محقق شده مرتکب شده است. یکی مباشرت در آلوده کردن آب تانکر و دیگری اتلاف گوسفندان به تسبیب و در جرم دوم به خاطر جهل مباشر مسئولیت متوجه سبب می باشد که اقوی از مباشر می باشد و فعل مباشر به پای وی نوشته خواهد شد.

- اینکه عده‌ای بیان داشته اند تعدد موضوع هنگامی که در زمان واحد صورت گیرد، جرم واحد تلقی می‌شود ولی چنان چه در زمان های متفاوت صورت گیرد، با توجه به عرف و عادت و رویه قضایی متعدد خواهد بود (همان، ۱۳۷) نیز نمی‌تواند چندان دقیق تصور شود و موضوع را باید از دریچه ی دیگری نگریست، در زمانی که با تعدد موضوع (مصادق) مواجه بوده اگر تمام موضوعات، مجموعه ی واحدی تلقی شوند در اینجا با تعدد اثر مواجه هستیم نه تعدد نتیجه؛ مانند این که با یک آتش سوزی درختان باغی سوزانده یا با آلوده کردن آب استخر ماهی های آن تلف و یا در خلال یک آدم ربایی افرادی که در یک اتوبوس هستند ربوده شوند. اما اگر موضوعات و مصادیق را نتوان در قالب یک مجموعه جای داد، مانند موردی که فرد با توسل به وسایل متقلبانه مال چند نفر را می‌برد، این جا با نتایج متعدد روبه رو بوده و احکام تعدد مادی جرم جاری است، حال تفاوتی نمی‌کند بردن مال در زمان واحد صورت گیرد یا متفاوت.

- وقتی که از حدوث تعدد نتیجه به دلیل انجام فعل اولیه صحبت می‌شود، لزوماً منظور وقوع جرایم مقید که نیاز به وقوع نتیجه خاص مجرمانه دارند نیست؛ بلکه وقوع نتایج در عالم واقع مدّ نظر است. مانند حالتی که فردی با یک لفظ توهین آمیز هم به جمعی توهین کرده و هم ایشان را تهدید می‌کند و خطاب به عده‌ای می‌گوید، «من شما حیوان ها را خواهم کشت». در واقع با یک فعل مرتکب دو جرم شده است. حال اگر در این میان خانم بارداری هم در اثر ترس ناشی از این جملات فرزند خود را از دست بدهد، جرم سقط جنین نیز به وقوع خواهد پیوست. که در میان جرایم واقع شده دو جرم تهدید و توهین، مطلق (البته این دو جرم تشکیل دهنده تعدد معنوی می‌باشند) و جرم سقط جنین مقید می‌باشد.

۵. الگوسناسی تعدد نتیجه

کلیه مطالب فوق را در جدول زیر در ۸ حالت می‌توان ارائه نمود:

فعل	نتیجه	عنوان	توضیحات
یک فعل	یک نتیجه	یک عنوان	بدیهی است که به مجازات عنوان خاص مجرمانه محکوم می شود مانند توهین با یک لفظ و به یک نفر یا تخریب مال مشخص یک نفر با یک فعل.
یک فعل	یک نتیجه	عناوین متعدد	مصدق بارز تعدد معنوی و ماده ۱۳۱ ق.م.ا.ب.و و مرتکب به مجازات اشد محکوم می شود؛ مانند فروش مال امانی که هم خیانت در امانت موضوع ماده ۶۷۴ ق.م.ا.ب.و است و هم مشمول عنوان انتقال مال غیر مصوب ۱۳۰۸ می باشد. (نظریه مشورتی شماره ۷/۶۱۵۲ مورخ ۸۴/۸/۲۹)
یک فعل	نتیجه متعدد	یک عنوان	بر اساس نتایج متعدد حاصله می توان موضوع را مشمول حکم تبصره ۱ ماده ۱۳۴ دانست. مانند حالتی که فردی با ایجاد احراق - یک فعل - باعث تخریب اموال منقول از یک نوع - مثلاً لوازم خانگی - چند نفر می شود (موضوع جرم ماده ۶۷۶ ق.م.ا.ب.و) و نتایج عملی حاصله اضرار به عده زیادی است که تعیین تنها یک کیفر بدون در نظر گرفتن تشدید صحیح به نظر نمی رسد. در واقع می توان این مورد - حدوث جرایم مشابه نوعی و نه موضوعی - را نیز از فروع تعدد نتیجه دانست. نکته قابل ذکر در تعدد نتیجه این است که عناوین نتایج ممکن است نوعاً متفاوت باشند؛ مانند نتایج حاصله از سرقت و خیانت در امانت و یا نوعاً مشابه و موضوعاً متفاوت باشد مانند چند فقره کلاهبرداری از افراد مختلف.
یک فعل	نتیجه متعدد	عناوین متعدد	تعدد نتیجه بر اساس تبصره ۱ ماده ۱۳۴ ق.م.ا.ب.و در این جا حاکم است و بر اساس حکم مقرر در ماده ۱۳۴ بر اساس تعداد عناوین عمل خواهد شد، مانند احراقی که باعث تخریب اموال غیر منقول و منزل فردی مصداق ماده ۷۵۱ ق.م.ا.ب.و و اشیای منقول مصداق ماده ۶۷۶ ق.م.ا.ب.و و ۷۵۱ ق.م.ا.ب.و اسناد موجود در آن جا مصداق ماده ۸۲ ق.م.ا.ب.و می شود.
فعل متعدد	یک نتیجه	یک عنوان	مصدق بارز آن جرم جمعی متحدالمقصد است که در آن افعال متعدد با عنوان و نتیجه واحد محقق می شود. در این حالت عمل متعدد نبوده و با آن به عنوان جرم واحد رفتار می شود هم چنین در حالتی که جرایم لزوماً بر روی موضوع جمعی واقع می شوند یا مجموع جرایم ارتكابی در قانون عنوان خاصی دارند نیز همین حکم صدق کرده و حقوق دانان و رویه قضایی این دو نوع فعل مجرمانه را نیز مصداق جرم واحد می دانند. منتهای مراتب از حیث جبران خسارت وارده باید توجه داشت که در دو نوع اخیر بر مبنای قاعده، خسارات متعدد واقع شده و باید جبران شود.
فعل متعدد	یک نتیجه	عناوین متعدد	جرایم مقدماتی که در آن ها افعال متعدد با قصد رسیدن به نتیجه ی واحد انجام می گیرد مصداق این بند می باشد؛ زیرا این افعال علاوه بر خصوصیات مذکور دارای عناوین متعدد نیز می باشند. این دست جرایم به دو نوع تقسیم می شوند، اول آن هایی که جرایم اولیه لازمه ارتکاب جرم اصلی هستند در این حالت جرایم اولیه دیگر جرم به حساب نمی آیند مثل تهیه مواد برای مصرف (البته بر فرض جرم به حساب آوردن این عمل) ، دسته دیگر شامل جرایم اولیه ای هستند که لازمه ارتکاب جرم اصلی نیستند مثل تهیه سلاح برای سرقت که در این حالت جرایم اولیه جرم به حساب می آیند. اما در این حالت که با تعدد عنوان مواجه هستیم رویه قضایی اعمال متعدد را مصداق تعدد معنوی دانسته و مجازات اشد را در این حالت مطابق ماده ۱۳۱ ق.م.ا.ب.و اعمال می نماید.
فعل متعدد	نتیجه متعدد	یک عنوان	در این حالت با جرایم متعدد مواجه بوده و بر اساس ماده ۹۲ ق.م.ا.ب.و مجازات اشد اعمال می - شود.
فعل متعدد	نتیجه متعدد	عناوین متعدد	چنان چه افعال متعدد و مستقل از هم باشند برای هر عنوان مجرمانه مستقل، مجازات جداگانه تعیین و در مرحله اجرا بر اساس حکم ماده ۱۳۴ با توجه به تعداد جرایم عمل خواهد شد و در واقع موضوع جزء تعدد مادی (اعم از جرایم یکسان یا غیر یکسان به دلیل اطلاق ماده ۱۳۴) می باشد و چنان چه افعال غیر مستقل و وابسته به هم باشد موضوع تحت موارد مندرج در ردیف چهارم جدول بوده و بر آن اساس عمل می شود.

نتیجه‌گیری

تعدد نتیجه از موارد مورد اختلاف حقوقدانان قبل از تصویب ق.م.ا. ۹۲ محسوب می‌شد. عده‌ای آن را ذیل عنوان تعدد معنوی بررسی کرده و عده‌ای نیز آن را مشمول عنوان تعدد مادی جرم و تحت احکام خاص آن می‌دانستند. در ق.م.ا. ۹۲ این موضوع هر چند به صورت مبهم، در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ مورد توجه قانونگذار قرار گرفته اما با بررسی جایگاه آن می‌توان ادعان نمود که قانونگذار به درستی اقدام به تفکیک تعدد نتیجه از تعدد معنوی نموده است؛ ولیکن قاعده و ملاک خاصی را برای تفکیک این تأسیس ارائه نکرده و از این جهت موضوع هم‌چنان دارای ابهام بوده و این امر به اختلاف قانونگذار و پاره‌ای از حقوق‌دانان بر سر جایگاه تعدد نتیجه دامن خواهد زد. الگویی که برای تفکیک این تأسیس می‌توان ارائه نمود، متکی به ویژگی‌های خاص تعدد نتیجه است؛ تعدد نتیجه از فعل واحد مجرمانه‌ای تشکیل می‌شود که ممکن است دارای عناوین متعدد نوعی یا موضوعی باشد ولی حتماً دارای نتایج متعدد است. با دقت در تعریف تعدد نتیجه مشخص می‌شود که تعدد نتیجه و تعدد معنوی از این حیث که رفتار اولیه سازنده آن‌ها یک فعل است و در تعدد معنوی لزوماً و در تعدد نتیجه آن جایی که عناوین متعدد است با تعدد عنوان رو به رو هستیم مشابهند؛ ولی نکته اصلی در تشخیص آنها نتایج به دست آمده از فعل واحد می‌باشد؛ که نتایج متعدد در تعدد نتیجه و وقوع یک نتیجه، در تعدد معنوی عامل تفکیک این دو به حساب می‌آید که این عامل تفکیک، حلقه‌ی وصل تعدد نتیجه و تعدد مادی جرم به حساب می‌آید. ضمن اینکه در غالب موارد وجود ضرر واحد در تعدد معنوی و ضررهای متعدد در تعدد نتیجه و بالتبع وجود رابطه‌ی علیت بین این ضررها و فعل واحد که این رابطه بین عناوین متعدد و فعل واحد در تعدد معنوی وجود ندارد و عناوین متعدد از همان ابتدا بر فعل واحد بار می‌شوند از تفاوت‌های تعدد معنوی و تعدد نتیجه به حساب می‌آیند. وجود نتایج و ضررهای متعدد حلقه‌ی متصله تعدد مادی و نتیجه به حساب می‌آید و وجود فعل واحد در تعدد نتیجه و افعال متعدد در تعدد مادی چندان قابل اعتنا نمی‌باشد؛ زیرا از یک نگاه آن چه که بیش از عمل اهمیت دارد، نتیجه عمل می‌باشد؛ زیرا ضرر از نتیجه‌ی عمل نشأت می‌گیرد نه خود عمل، حال چه تفاوتی می‌کند نتایج متعدد از افعال متعدد ناشی شده باشند یا فعل واحد و وجود ضررهای متعدد چه از حیث حقوقی، چه از حیث نوعی و چه از حیث روانی باید با واکنش شدیدتر و متعدد مواجه شود. ضمن این که می‌توان وجود فعل مجرمانه را برابر نتایج متعدد اعتبار نمود و با وجود افعال متعدد اعتباری، تعدد نتیجه به تعدد مادی جرم نزدیک‌تر خواهد شد.

منابع

- الهام، غ.ح. ۱۳۷۲. مبانی فقهی و حقوقی تعدد جرم. چاپ اول، نشر بشری. (کتاب).
- باهری، م. و داور، م.ع.ا. ۱۳۸۰. نگرشی بر حقوق جزای عمومی. چاپ اول، مجمع علمی و فرهنگی مجد. (کتاب)
- پورباقرانی، ح. ۱۳۸۴. نقد سیاست جنایی حدود محور در مقررات تعدد و تکرار در حقوق کیفری ایران. نامه مفید، ۴۹(۲): ص ۲۷-۴۶. (مقاله)
- پیمانی، ض.ا. ۱۳۷۴. بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم. چاپ اول، انتشارات مجتمع آموزش عالی قم. (کتاب)
- حاجی ده‌آبادی، ا. ۱۳۹۱. قواعد فقه جزایی. چاپ سوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. (کتاب)
- جمعی از نویسندگان. ۱۳۸۵. تعزیرات از دیدگاه فقه و حقوق جزا. چاپ اول، انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. (کتاب)
- حسینی، م.ر. ۱۳۸۵. قانون مجازات اسلامی در رویه قضایی. چاپ دوم، مجمع علمی فرهنگی مجد. (کتاب)
- ذاکرحسین، م.ه. ۱۳۸۸. چشم انداز تعدد جرم در افق مبانی فقهی. ماهنامه دادرسی، ۷۳: ص ۳۱-۲۵. (مقاله)
- رایجیان اصلی، م. ۱۳۸۲. تحلیلی بر مقررات تعدد جرم و دشواری های آن. فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، دانشکده علوم قضایی، ۲۸(۴): ۳۷-۹. (مقاله)
- شامبیاتی، ه. ۱۳۷۱. حقوق جزای عمومی. چاپ اول، جلد دوم، انتشارات پازنگ. (کتاب)
- مکی عاملی (شهید ثانی)، ز.ا. ۱۴۰۳. روضه البهیة فی شرح لمعه الدمشقیة. چاپ اول، جلد نهم، موسسه نشر اسلامی. (کتاب)
- طاهری نسب، ی.ا. ۱۳۸۱. تعدد و تکرار جرم در حقوق جزا. چاپ اول، دانشور. (کتاب)
- علامه حلی، ح. ۱۴۱۰. ارشاد الازدهان، چاپ اول، جلد اول، موسسه نشر اسلامی. (کتاب)
- _____ بی تا. قواعد الاحکام. چاپ اول، جلد دوم، موسسه نشر اسلامی. (کتاب)
- علی‌آبادی، ع.ا. ۱۳۵۲. حقوق جنایی. چاپ اول، جلد اول، بانک ملی. (کتاب).
- عوده، ع.ا. ۱۴۰۹. التشریح الجنایی الاسلامی بالقانون الوضعی. چاپ دهم، جلد اول، موسسه الرساله. (کتاب)
- فاضل هندی، م. ۱۴۰۵. کشف اللثام، چاپ سنگی، جلد اول، منشورات مکتبه آیت‌الله مرعشی. (کتاب)
- قیاسی، ج.ا. ۱۳۸۸. بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه. فصلنامه فقه و حقوق، ۲۰(۱): ص ۱۴۸-۱۳۳. (مقاله)

- گارو، ژ. ۱۳۴۴. مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا. ترجمه سید ضیال‌الدین نقابت. جلد سوم، چاپ اول، ابن سینا. (کتاب)
- گلدوزیان، ا. (۱۳۸۱). بایسته‌های حقوق جزا. چاپ ششم، نشر میزان. (کتاب)
- گلدوزیان، ا. ۱۳۸۳. محشای قانون مجازات اسلامی. چاپ سوم، مجمع علمی و فرهنگی مجد. (کتاب)
- مجموعه رویه قضایی. مؤسسه کیهان. ۱۳۴۴. (کتاب)
- محسنی، م. ۱۳۷۵. دوره حقوق جزای عمومی (پدیده جنایی). چاپ اول، گنج دانش. (کتاب)
- محقق کرکی، ع. ۱۴۰۸. جامع المقاصد. جلد اول، چاپ اول، مؤسسه آل‌البیت. (کتاب)
- منتظری، ح.ع. ۱۳۷۰. مبانی فقهی حکومت اسلامی. ترجمه محمود صلواتی، جلد سوم، چاپ اول، نشر تفکر. (کتاب)
- نجفی، م.ح. بی تا. جواهرالکلام. جلد دوم، چاپ اول، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی. (کتاب)
- نوربها، ر. ۱۳۸۱. زمینه جزای عمومی. چاپ ششم، کتابخانه گنج دانش. (کتاب)
- Borodac A. 2005. Manual de drept penal. Handbook of criminal law. General part Partea generala Editura Centrala, Chişinau. **(Book)**
- Bulai C. 1997. Manual de drept penal. Partea genera (Handbook of criminal law. General part), Editura ALL educational, Bucuresti. **(Book)**
- Dongoroz V. et al., 2003. Explicații teoretice ale codului penal roman, Partea generala (Theoretical explanations of the Romanian Penal Code, general part), vol. I, Editia a II-a, Editura All Beck Bucuresti. **(Journal)**
- Mitrache C. 2000. Drept penal roman. Partea generala (Criminal law. General part), Editura Sansa SRL, Bucuresti. **(Journal)**
- Pop T. 1923 Drept (Compared criminal law. General part), vol. II Institutul de Arta Grafica Ardealul, Cluj., penal comparat, Partea generala. **(Journal)**
- <http://dictionary.findlaw.com/definition/multiplicity.html>. **(Web site)**